

Національна ідентичність у фреймових структурах (на матеріалі сленгових соматизмів у сучасних українській і німецькій мовах)*Роботу виконано на кафедрі іноземних мов КНТУ*

У статті здійснено спробу виявити національні особливості у фреймових структурах вторинних номінацій частин тіла людини в українському й німецькому сленгах. Визначено поняття “соматична лексика” та структуровано загальний фрейм “частини тіла людини”, а також встановлено ступінь його вербалізації в українському й німецькому сленгах. Охарактеризовано вплив ментальних стереотипів на семантичну трансформацію слів у сленгу.

Ключові слова: фрейм, соматизми, сленг, вторинна номінація, ментальний стереотип.

Русановская Т. В. Национальная идентичность во фреймовых структурах (на материале сленговых соматизмов в современных украинском и немецком языках). В статье представлена попытка определить национальные особенности во фреймовых структурах вторичных номинаций частей тела человека в украинском и немецком сленге. Определено понятие “соматическая лексика” и структурирован общий фрейм “части тела человека”, а также определен уровень его вербаллизации в украинском и немецком сленгах. Охарактеризовано влияние ментальных стереотипов на семантическую трансформацию слов в сленге.

Ключевые слова: фрейм, соматизм, сленг, вторичная номинация, ментальный стереотип.

Rusanovska T. V. The National Identity in the Frame Structures (Based on the Slang Somatisms Data in Modern Ukrainian and German). In the article an attempt to identify the national features in the frame structures of the secondary nominations of the human body parts in the Ukrainian and German slang is made. The concept of “somatic vocabulary” is defined and the general frame of “Parts of Human Body” is structured, and the level of its verbalization in the Ukrainian and German slang is also determined. The analysis of the influence of mental stereotypes on the semantic transformation of the words in slang is also carried out in the paper.

Key words: frame, somatisms, slang, secondary nomination, mental stereotype.

Постановка наукової проблеми. Когнітивна парадигма сучасних лінгвістичних досліджень спрямована на вивчення ментальних структур, застосовуючи для цього не лише власне семантичне знання, а й енциклопедичне та концептуальне. Вона розроблена в працях О. С. Кубрякової, С. А. Жаботинської, О. А. Селіванової, Р. Ленекера, Дж. Лакофа, Ч. Філмора, Т. А. ван Дейка та ін. Головне завдання таких досліджень – виявлення структур ментального простору (фреймів, сценаріїв, блоків і под.), що існують у свідомості носіїв “поза” відповідним мовним знаком. У фреймовій семантиці значення слів співвідносні з певним когнітивним контекстом – когнітивною структурою, яка стоїть за цими значеннями й забезпечує їхнє розуміння. Ці когнітивні структури (сфери, контексти, “cognitive domains”) визначені як “блоки знання” (Р. Ленекер), “ментальні простори” (Дж. Лакоф), фрейми (Ч. Філмор). Ці теорії відкрили можливість дослідження будь-яких лексичних і нелексичних одиниць і щодо вираження, і стосовно змісту.

Предметом нашого дослідження є вторинні номінації (далі ВН) соматизмів у сленгу української та німецької мов. **Метою** цієї розвідки є аналіз національних особливостей у фреймових структурах вторинних номінацій частин тіла людини в українському й німецькому сленгах.

Щоб проаналізувати значення лексичної одиниці методами фреймової семантики, слід установити той когнітивний контекст, на якому базується це значення, і визначити, які його частини і за допомогою якої схеми “схоплені” мовним знаком, тобто змодельовати фрейм, яким представлене значення [2, 65]. Цей метод ми використали для моделювання структури загального фрейму “частини тіла людини”. Соматичний культурний код, який співвідноситься з архетипними уявленнями представників певної культури, є одним із найдавніших [5, 1]. Тому соматична лексика є універсальною й різноманітно представлена в кожній мові, адже усвідомлення людиною себе в навколишньому середовищі починалося через призму відчуттів, що виникали безпосередньо через органи чуття й частини власного тіла. Тому можна припустити, що сприйняття навколишнього світу в носіїв сленгу

відбувається через призму власного тіла, а інша інформація актуалізується лише в міру її співвіднесеності з тілесним життям людини.

Людське тіло сприймається як система, а його частини й органи – як окремі елементи єдиного цілого. Такі уявлення сягають корінням міфологічної картини світу, де людина ототожнює своє тіло зі Всесвітом, усвідомлює себе як елемент більшої системи (мікрокосм у макрокосмі). Частини тіла мають свої відповідники в макрокосмі й визначаються як тотожні до них, наприклад, *плоть – земля, голова – небо, кров – вода, очі – світила* тощо, а вертикальне членування тіла уподібнюється до будови світу: *голова співвідноситься з небом, ноги – із землею, пуп (центр тіла) – з центром Всесвіту*.

Поняття “соматична лексика” охоплює номінації на позначення тіла, організму, їхніх частин і продуктів життєдіяльності. Залежно від характеру номінованого об’єкта соматичну лексику прийнято поділяти на такі групи: 1) сомонімічна лексика, яка слугує для позначення частин людського тіла (грец. *soma* – тіло, *onima* – ім’я, назва); 2) остеонімічна лексика, що номінує кістки людського тіла і їхні з’єднання (грец. *osteon* – кістка); 3) спланхонімічна лексика – номінації внутрішніх органів (грец. *splanchna* – нутрощі); 4) ангіонімічна лексика – номінації кровоносної системи (грец. *angeion* – судина); 5) сенсонімічна лексика, яка називає органи чуття (лат. *sensus* – почуття); б) лексика, що позначає хвороби, недуги і прояви людського організму [3, 81–82].

У сленговій лексичній системі різних мов можуть бути представлені не всі елементи цього фрейму внаслідок їхньої неактуальності для відповідних мовних колективів. Вербальна наповненість цієї структури нерівномірна, адже найбільше номінацій у сленговій лексиці обох досліджуваних мов мають зовнішні частини тіла (рис. 1), оскільки їх функціонування є очевидним.

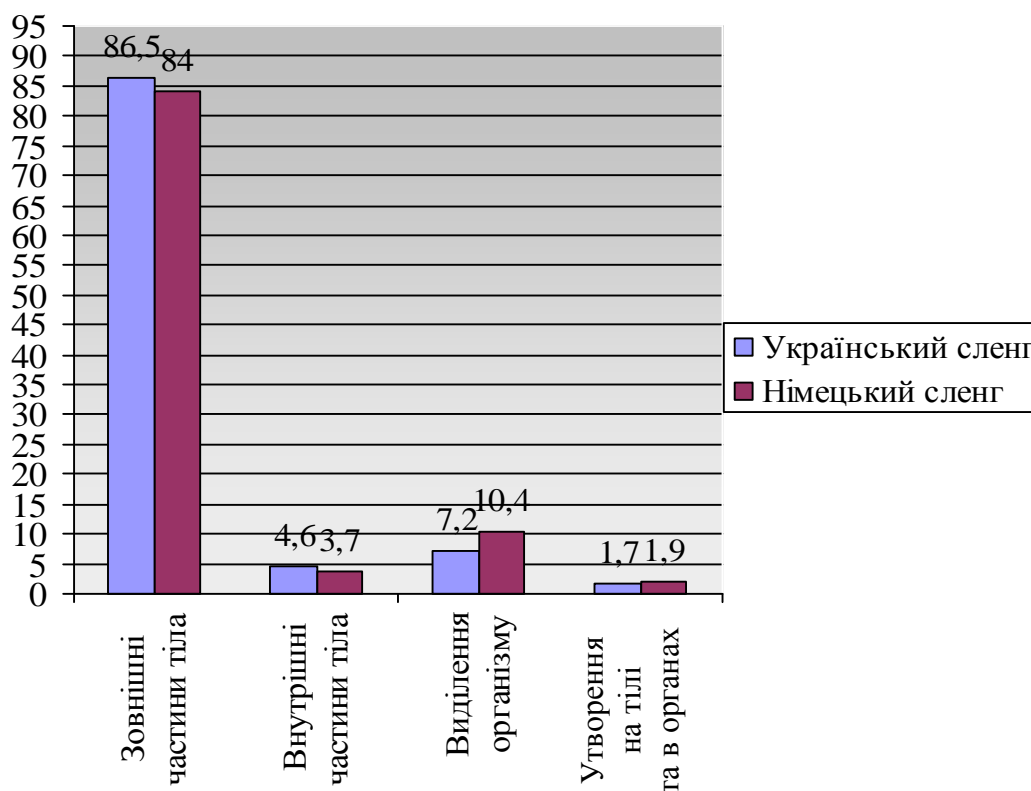

Рис. 1. Частотність українських та німецьких сленгових вторинних номінацій соматизмів (%)

Із рис. 1 видно, що тенденція сленгового вторинного номінування частин тіла людини в обох порівнюваних мовах однакова. Найбільше сленгових вторинних номінацій (понад 80 %) мають зовнішні частини тіла людини, друге місце (понад 7 %) посідають номінації виділень організму та продуктів його життєдіяльності, ще меншу частотність мають сленгові ВН внутрішніх частин тіла й нехворобливі та хворобливі утворення на тілі та в органах людини.

Серед зовнішніх частин тіла найбільше сленгових вторинних номінацій в обох мовах має тулуб і його частини (див. табл. 1).

Частотність сленгових вторинних номінацій зовнішніх частин тіла

	Український сленг		Німецький сленг	
	кількість МО	співвідношення у %	кількість МО	співвідношення у %
Голова та її частини	106	40	104	23,5
Тулуб і його частини	104	38,7	206	48
Верхні кінцівки та їхні частини	17	6,3	9	2
Нижні кінцівки та їхні частини	31	11,6	33	7,5
Шкіряний, волоссяний і роговий покриви тіла	9	3,4	83	19
Усього	267	100	425	100

До цієї групи належать вторинні номінації живота (укр.: бункер, курдюк, кендюх, балик, барило, балон, мозоль, авторитет; нім.: der Brauereitumor, das Becksgeschwür, die Paulanerplautze, die Senkbrust, das Hühnerfriedhof, der Kampfrazen), грудей (укр.: шланги, буфера, молокозавод, вим'я, бідони, відра, силікони, балони, прищ(і); нім.: die Milchtüten, die Melonen, die Apfeltaschen, die Fleischsäcke, die Schaumglocken, das Euter, die Dickmanns, der Flachbremser, die Quarktaschen) та ін.

Хоча, як показано у табл. 1, в цілому тенденція щодо частотності вторинних номінацій в обох мовах збігається, однак, наприклад, різниця в кількості сленгових вторинних номінацій окремих частин тіла різниться. В українській мові кількість вторинних номінацій голови (14,1 %) й обличчя людини (8,52 %) переважає число цих сленгових соматизмів у німецькій мові (5,22 % та 3,42 % відповідно). Натомість у німецькій мові більшою є частотність сленгізмів на позначення волоссяного покриву тіла (12,46 %), у той час як відповідні українські сленгові соматизми становлять лише 1,64 %. У більшій кількості в німецькій мові (11,06 %) представлені також сленгові вторинні номінації на позначення продуктів життєдіяльності організму, частотність яких в українській мові складає лише 3,93 %.

Фрейми в кожній людині індивідуальні, однак поряд з індивідуальністю можна говорити про їхню національну ідентичність. Національна ідентичність когнітивної сфери людини визначається поняттям її ментальності. Більшість дослідників розуміє менталітет як функціональну структуру свідомості: рівень свідомості, колективний спосіб мислення й сприйняття, образи, уявлення, архетипи, вірування, пам'ять народу тощо [6, 14; 8, 77]. Ментальні особливості народу – це система стереотипів, оцінок і самооцінок, вони визначають почуття, установки, свідомість, поведінку людини та її орієнтацію в суспільстві.

Ментальність “зберігає” й передає кожному представнику етнокультурної спільноти базові образи, уявлення й відношення, які фіксуються в міфах, казках, висловлюваннях і є проявами давніх архетипів несвідомого. У вторинних номінаціях можуть проявлятися індивідуальні, етнічні й загальнолюдські ментальні стереотипи. Так, у сленгових номінаціях частин тіла в німецькій та українській мовах було виявлено низку тотожних моделей метафоричних порівнянь. Подібні стереотипи сприйняття й моделі семантичних трансформацій в українській і німецькій мовах виявлені в сленгових номінаціях на позначення соматизму “великий живіт”: *барило* та *der Brauereitumor* (досл. “пивна пухлина”). За СУМ, живіт – “Частина тіла людини і тварини, в якій містяться шлунок, кишечник, печінка і т. ін.” [СУМ II, с. 525], *барило* – “Невелика посудина для рідини (найчастіше з дерева) з двома днищами і опуклими стінками” [СУМ I, с. 106]. Побудуємо міжфреймову модель цих лексичних одиниць.

Базові фрейми лексеми живіт: Предметний фрейм: ДЕЩО (живіт) є СТИЛЬКИ (один), існує ТАК (міститься), існує ТАМ (у тілі людини / тварини). Таксономічний фрейм: ДЕЩО-вид (живіт) є ДЕЩО-рід (частина тіла). Компаративний фрейм: ТАКЕ (форма) ДЕЧОГО-референту (живота) є ніби ТАКЕ-форма ДЕЧОГО-кореляту (опуклість). Посесивний фрейм: ДЕЩО-ціле (живіт) має ДЕЩО-частини (шлунок, печінка, нирки, підшлункова залоза й ін.) та ДЕЩО-ціле (тіло людини /

тварини) має ДЕЩО-частину (живіт). Акціональний фрейм: ДЕЩО-агенс (живіт) виконує дію (містить внутрішні органи черевної порожнини (шлунок, кишечник, печінку, нирки та ін.)) (рис. 2).

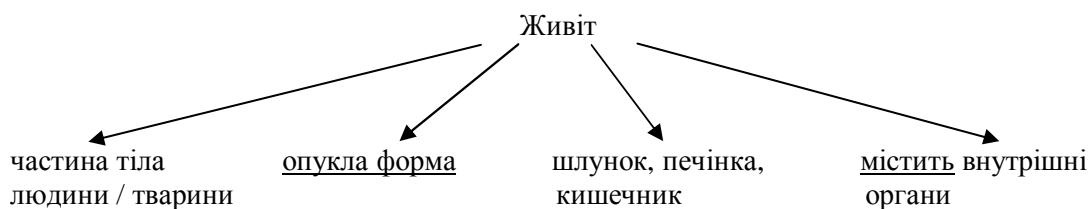

Рис. 2. Фреймова модель соматизму “живіт”

Базові фрейми лексеми *барило*: Предметний фрейм: ДЕЩО (*барило*) є СТИЛЬКИ (*один*), є ТАКИМ (*дерев'яним*), існує ТАК (*є*). Таксономічний фрейм: ДЕЩО-вид (*барило*) є ДЕЩО-рід (*посудина*). Компаративний фрейм: ТАКЕ (*форма*) ДЕЧОГО-референт (*барила*) є ніби ТАКЕ-форма ДЕЧОГО-корелята (*опуклості*). Посесивний фрейм: ДЕЩО-ціле (*барило*) має ДЕЩО-частини (*днище, стінки, обручі*). Акціональний фрейм: ДЕХТО-агенс (*барило*) виконує дію (*містить рідину*) (рис. 3).

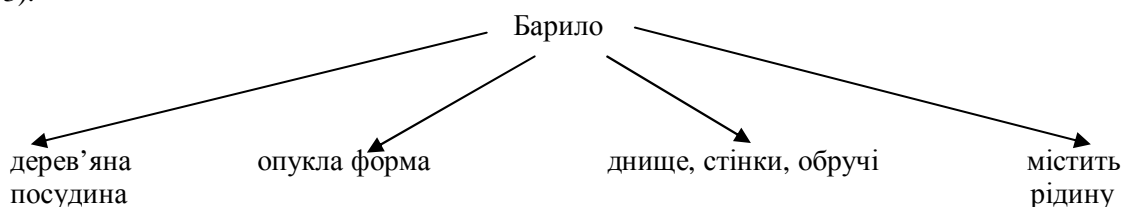

Рис. 3. Фреймова модель сленгового соматизму “барило”

У німецькій мові *der Bauch* – “(bei Wirbeltieren ähnlichen Menschen) unterer Teil des Rumpfs zwischen Zwerchfell und Becken” [Duden I, с. 309] ([у хребетних тварин, подібних до людей] нижня частина тулуба між діафрагмою й тазом).

Der (Brauerei)tumor – “1. Geschwulst. 2. Krankhafte Anschwellung eines Organs oder eines Teils eines Organs” [Duden VI, с. 2641], *schwellen* (набрякати) – “[in einem krankhaftem Prozess] an Umfang zunehmen, sich [durch Ansammlung, Stauung von Wasser oder Blut im Gewebe] vergrößern” [Duden V, с. 2348] (1. Пухлина. 2. Хворобливий набряк органу чи його частини; набрякати – [у патологічному процесі] зростати в об'ємі, збільшуватися через накопичення, застій води чи крові в тканинах). Визначимо базові фрейми цих одиниць і змодуємо їхню когнітивну структуру:

Базові фрейми лексеми *der Bauch*: Предметний фрейм: ДЕЩО (*der Bauch / живіт*) є СТИЛЬКИ (*один*), існує ТАК (*є*), існує ТАМ (*у тілі людини / тварини*). Таксономічний фрейм: ДЕЩО-вид (*живіт*) є ДЕЩО-рід (*частина тіла*). Компаративний фрейм: ТАКЕ (*форма*) ДЕЧОГО-референта (*живота*) є ніби ТАКЕ-форма ДЕЧОГО-корелята (*опуклість*). Посесивний фрейм: ДЕЩО-ціле (*живіт*) має ДЕЩО-частини (*шлунок, кишечник, нирки та ін.*) та ДЕЩО-ціле (*тіло людини / тварини*) має ДЕЩО-частину (*живіт*). Акціональний фрейм: ДЕЩО-агенс (*живіт*) виконує дію (*містить внутрішні органи черевної порожнини (шлунок, кишечник, печінку та ін.)*) (рис. 4).

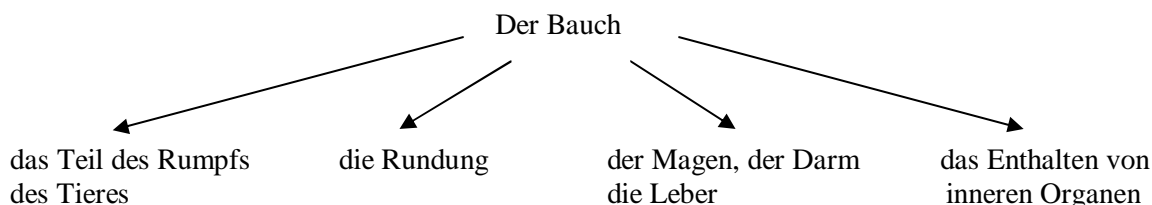

Рис. 4. Фреймова модель соматизму “*der Bauch*”

Базові фрейми лексеми *der (Brauerei)tumor*: Предметний фрейм: ДЕЩО (*der (Brauerei)tumor / (пивна) пухлина*) є СТИЛЬКИ (*одна*), існує ТАК (*росте*), існує ТАМ (*в органах чи їхніх частинах*). Таксономічний фрейм: ДЕЩО-вид (*пухлина*) є ДЕЩО-рід (*набряк, новоутворення в органічних тканинах*). Компаративний фрейм: ТАКЕ (*форма*) ДЕЧОГО-референта (*мозку*) є ніби ТАКЕ-форма

ДЕЧОГО-корелята (опуклості). Посесивний фрейм: ДЕЩО-ціле (орган) має ДЕЩО-частину (пухлину). Акціональний фрейм: ДЕЩО-агенс (пухлина) виконує дію (росте, збільшується; містить рідину) (рис. 5.):

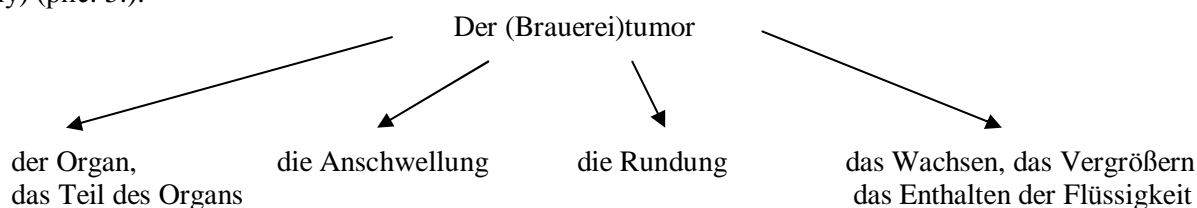

Рис. 5. Фреймова модель сленгового соматизму "der Brauereitumor"

Як видно з наведених вище схем, семантична трансформація відбулася завдяки наявності в структурі їхніх базових фреймів (компаративного й акціонального) спільних вузлів опуклості / die Rundung та містити / enthalten.

Унаслідок вторинного номінування ці денотати в обох мовах отримали яскраво виражену негативну оцінку. Однак відповідна композита німецького сленгу містить компонент *die Brauerei* (пивоваріння), який указує також на причину появи великого живота – вживання великої кількості пива, чого не виявлено в українському сленгу. Це, очевидно, сягає корінням стереотипного уявлення про німців як умілих виробників і великих поціновувачів цього напою.

Таким чином, хоча процеси вторинного номінування частин тіла людини у сленгу німецької та української мов і відбуваються за стереотипною моделлю семантичного перетворення, однак виявляють свою національну ідентичність, викриваючи при цьому ментальні особливості світосприйняття носіїв відповідної мови. Перспективи дослідження моделей міжфреймових взаємодій у процесі семантичної трансформації слів, яке може здійснюватися на матеріалі різних лексичних пластів та мов, визначаються його здатністю виявляти універсальні, національні й індивідуальні особливості ментального лексикону та процесів його фіксації вербальними засобами.

Література

1. Андрейченко О. І. Фразеологізми з соматичним компонентом у текстах політичних дискусій / Оксана Іванівна Андрейченко. – Розд. 1. Українська фразеологія в мовній картині світу. – 07.09.2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/53/pdf/knp53_7-11.pdf
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : [курс лекций по английской филологии] / Николай Николаевич Болдырев. – Изд. 2-е, стер. – Тамбов : Изд-во Тамбов. ун-та, 2001. – 123 с.
3. Мугу Р. Ю. Полисемантизм соматической лексики (на материале немецкого и русского языков) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / Рашид Юрьевич Мугу. – Майкоп, 2003. – 174 с.
4. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
5. Стоянова Е. С. Соматический код культуры в языковой картине мира (фразеологический аспект) / Е. С. Стоянова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.russian.slavistika.org>
6. Таршис Е. Я. Ментальность человека : подходы к концепции и постановка задач исследования / Ефим Яковлевич Таршис. – М. : Ин-т социологии РАН, 1999. – 82 с.
7. Duden "Das große Wörterbuch der deutschen Sprache" in 6 Bd. – Mannheim. – Wien. – Zürich : Bibliographisches Institut, 1976–1981. Werlen E. Sprache, Kommunikationskultur und Mentalität : zur Sozio- und kontaktlinguistischen Theoriebildung und Methodologie / Erika Werlen. – Tübingen : Niemeyer, 1998. – 390 S.

Статтю подано до редколегії
18.03.2011 р.